

УДК 316.323.83+340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-1/3>

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ У ДЗЕРКАЛІ КРИТИЧНОЇ ТЕОРІЇ: ПОСТКОЛОНІАЛЬНИЙ І ДЕКОЛОНІАЛЬНИЙ ВИМІРИ

Лашко Євгеній Євгенович,

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри цивільної безпеки, охорони праці, геодезії та землеустрою
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
ORCID ID: 0000-0001-9691-4648

У статті здійснюється міждисциплінарне осмислення українського національно-визвольного руху крізь призму критичної теорії, зокрема постколоніального та деколоніального підходів, що дозволяє переосмислити історичні процеси у Східній Європі у ширшому глобальному контексті. Український рух за національну ідентичність і державну незалежність розглядається як класичний приклад антиколоніальної боротьби проти довготривалої політики мовного, культурного та правового підпорядкування, реалізованої імперськими структурами Росії. Аналізується політична спадкоємність між царською імперією, білогвардійським рухом, зокрема через «Обращение Деникина к населению Малороссии» (1919 р.), радянською ідеологією та сучасною політикою Російської Федерації. Значну увагу приділено статті В. Путіна «Про історичну єдність росіян та українців» (2021 р.), яка містить програмну концепцію сучасного неоімперського мислення й ідеологічну основу для подальшої агресії проти України. Водночас аналізується ігнорування українського питання у західній академічній науці, де довгий час домінувала русистика, що відтворювала колоніальний дискурс, а україністика не була самостійною дисципліною. У цьому контексті постає проблема академічного колоніалізму, який сприяв легітимації зовнішнього бачення України крізь призму російського наративу. Стаття пропонує концептуальний підхід до деколонізації знання як чинника культурного спротиву й основи для формування автономного інтелектуального простору. Український досвід витворення політичної суб'єктності в умовах тривалої колонізації розглядається як релевантний для ширших студій постколоніальних трансформацій, які відбуваються у світі. Автор доходить висновку, що сучасна війна Росії проти України має не лише військово-політичний, а й глибокий цивілізаційний і когнітивний вимір, що потребує відповідної рефлексії у науці. Стаття адресована дослідникам філософії, історії, теорії націоналізму, культурології, права та постколоніальних студій.

Ключові слова: національно-визвольний рух, критична теорія, постколоніалізм, деколоніальність, епістемологічна залежність, правова культура.

Lashko Yevhenii. The Ukrainian national liberation movement in the mirror of critical theory: postcolonial and decolonial aspects

The article provides an interdisciplinary understanding of the Ukrainian national liberation movement through the prism of critical theory, in particular postcolonial and decolonial approaches, which allows us to rethink historical processes in Eastern Europe in a broader global context. The Ukrainian movement for national identity and state independence is considered as a classic example of anti-colonial struggle against the long-term policy of linguistic, cultural and legal subjugation implemented by the imperial structures of Russia. The author analyzes the political continuity between the tsarist empire, the White Guard movement, in particular through «Denikin's Address to the Population of Malorussia» (1919), Soviet ideology, and contemporary Russian politics. Considerable attention is paid to V. Putin's article «On the Historical Unity of Russians and Ukrainians» (2021), which contains a programmatic concept of modern neo-imperial thinking and an ideological basis for further aggression against Ukraine. At the same time, the author analyzes the neglect of the Ukrainian issue in Western academic scholarship, which has long been dominated by Russian studies, reproducing the colonial discourse, and Ukrainian studies were not an independent discipline. In this context, the problem of academic colonialism arises, which contributed to the legitimization of an external vision of Ukraine through the prism of the Russian

narrative. The article proposes a conceptual approach to the decolonization of knowledge as a factor of cultural resistance and a basis for the formation of an autonomous intellectual space. The Ukrainian experience of creating political subjectivity in the context of prolonged colonization is seen as relevant to broader studies of postcolonial transformations taking place in the world. The author concludes that Russia's current war against Ukraine has not only a military-political, but also a deep civilizational and cognitive dimension, which requires appropriate reflection in science. The article is addressed to researchers of philosophy, history, nationalism theory, cultural studies, law and postcolonial studies.

Key words: national liberation movement, critical theory, postcolonialism, decolonialism, epistemological dependence, legal culture.

Критична теорія у XX–XXI століттях стала важливим інструментом аналізу історичного, політичного, культурного та правового досвіду поневолених націй. Постколоніальні та деколоніальні студії, попри те, що традиційно фокусувалися на контексті Африки, Азії та Латинської Америки, дедалі частіше застосовуються до аналізу Східної Європи [1, 2]. Український досвід, який довго залишався на периферії глобального наукового дискурсу, виявляється надзвичайно важливим для осмислення механізмів колоніального панування в умовах європейського модерну.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення українського історичного досвіду у світлі сучасних інтелектуальних парадигм, які зосереджуються на питаннях влади, ідентичності, культурного домінування. Сучасна російсько-українська війна, яка включає не лише військову, але й культурно-інформаційну агресію, наочно демонструє незавершеність процесів деколонізації. Мета статті полягає у встановленні взаємозв'язку між українським національно-визвольним рухом й основними положеннями критичної теорії. Методологія дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, поєднуючи філософський, історичний, культурологічний і правовий аналіз. Особлива увага приділяється постструктуралістським підходам, аналізу дискурсивних практик та історичній реконструкції пригнічення й опору.

Критична теорія, яка виникла в межах Франкфуртської школи (М. Хоркгаймер, Т. Адорно, Г. Маркузе), покликана аналізувати соціальні структури, які репродукують нерівність і підпорядкування. Одним із ключових понять є поняття ідеології як інструменту закріплення гегемонії. У цьому контексті український досвід колонізації демонструє приклад

ідеологічного домінування імперських наративів.

Постколоніальні студії, представлені іменами Едварда Саїда, Гаятрі Співак, Гомі Бгабгі, зосереджені на аналізі того, як мова, культура й освіта стають інструментами імперського контролю [3, 4, 5]. Саїд в «Орієнталізмі» показав, як Заходом конструювався Схід як меншовартісний «Інший» [3]. Аналогічно, у російській і радянській культурі Україна часто позиціонувалася як провінція, що потребує «просвітлення».

Деколоніальні підходи (Вальтер Міньйоло, Рамон Гроссфогель) доповнюють цю критику, звертаючи увагу на те, що колоніальність триває навіть після формальної деколонізації, залишаючись в освітніх програмах, мовній політиці, засобах масової інформації [6]. Україна – яскравий приклад такої ситуації, де епістемологічна залежність тривала десятиліттями після здобуття політичної незалежності у 1991 році.

Критична теорія розрізняє поняття емансипації (звільнення від системного домінування) та визволення (опір досвіду гноблення), а отже український рух можна розглядати як поєднання обох аспектів: боротьба за національне визволення поєднувалася із прагненням до соціальної емансипації.

Україна як колонізована територія має складну та багатовимірну історію. Починаючи з XVII століття, українські землі послідовно потрапляли під контроль імперських структур. Царський уряд після Переяславської угоди розпочав процес централізації й інтеграції Лівобережної України до імперського простору. Ліквідація автономії Гетьманщини (1764 р.), знищення Запорозької Січі (1775 р.) і запровадження російського адміністративного устрою були важливими етапами колоніального підпорядкування [7].

У XIX столітті колоніальна політика була спрямована на систематичне витіснення української ідентичності. Заборони на українську мову, цензура, русифікація освіти, переслідування національно свідомої інтелігенції мали на меті уніфікацію імперського простору. У цьому сенсі Російська імперія виступала типовим колоніальним суб'єктом, який створював «єдину» імперську культуру через придушення етнічної множинності.

У XX столітті, попри декларовану рівність народів у СРСР, радянська держава продовжувала колоніальні практики. Голодомор 1932–1933 рр., знищення української інтелігенції у 1930-х, переслідування шістдесятників – усе це були прояви насильницького контролю над культурною ідентичністю. Ідея радянського народу як наднаціональної спільноти де-факто означала асиміляцію під домінуючу російську культуру.

Одним із найбільш системних механізмів колоніального контролю була заборона української мови. Валувєвський циркуляр 1863 року прямо стверджував, що «української мови не було, немає і бути не може». Емський указ 1876 року повністю заборонив друк і поширення українських книжок, п'єс, публічних виступів. Освіта та церква стали інструментами русифікації.

У радянську добу культурна гегемонія набувала форм «м'якої сили»: через систему освіти, стандарти мови, домінування російської у засобах масової інформації та культурній сфері. Те, що Грамші називав «гегемонією», в СРСР реалізовувалося як «радянська» – створення зовнішньої багатонаціональності з внутрішнім російським ядром. Українська мова сприймалася як селянська, неперспективна, а згодом і маргінальна. Її знецінення стало інструментом культурної асиміляції.

У різні історичні періоди український національний рух проявлявся як боротьба за суб'єктність [8]. У XIX столітті в діяльності Кирило-Мефодіївського братства були спроби конструювання української модерної ідентичності. У XX столітті УНР, ОУН–УПА, дисидентський рух були організованими формами спротиву.

Окремо варто зупинитися на феномені УПА як воєнізованої структури спротиву не лише проти нацистської, а й радян-

ської окупації [9]. Її боротьба була націлена на відновлення української державності, що робить її класичним прикладом антиколоніального руху. Цілком можна вважати, що характер і форми протистояння українського націоналістичного руху шовіністичним великодержавним режимам носило правозахисний характер і має бути визнано законним [10]. У практичному ракурсі протягом періоду незалежності, під час Революції гідності та на сучасному етапі протистояння російській збройній агресії ціла низка політичних партій і громадських організацій, а також значна частина українського суспільства загалом асоціюють себе із продовжувачами традицій боротьби українських націоналістів.

У другій половині XX століття шістдесятники (В. Стус, І. Дзюба, Л. Костенко) формують альтернативну культурну традицію – модерну, національно зорієнтовану, емансипативну [11]. Їхні тексти та дії є прикладом дискурсивного опору імперському знанню.

Революція Гідності (2013–2014 рр.) та російсько-українська війна після 2014 року відкривають нову фазу деколоніального процесу. Війна, яка ведеться Росією не лише збройно, а й інформаційно, підтверджує, що Росія намагається зберегти колоніальний контроль. У відповідь Україна розвиває власний культурний канон, зміцнює мовну політику, деконструє імперські наративи в освіті, історії та публічному просторі.

Гаятрі Співак у своїй праці «Чи може субальтерн говорити?» наголошує, що колонізовані народи часто позбавлені права на самовираження у межах імперського дискурсу [4]. Українська історія надає численні приклади, коли голос нації витіснявся: через заборони мови, ліквідацію еліт, знецінення культурної спадщини. Проте протягом усього колоніального періоду українці створювали паралельні простори пам'яті й ідентичності – в літературі, народній культурі, релігії.

Здобуття незалежності 1991 року лише формально завершило колоніальну добу [12]. Боротьба за право на власний голос триває й досі – через деколонізацію шкільних підручників, нову історіографію, переосмислення ролі імперських діячів у просторі українських міст. Голос субальтерна

трансформується у голос національного суб'єкта.

Після падіння Російської імперії білий рух спробував реставрувати імперську єдність. Хрестоматійним прикладом є «Обращение главнокомандующего ВСЮР генерал-лейтенанта Деникина к населению Малороссии» (1919 р.), у якому повністю заперечується право України на державність і культурну автономію [13]. Денікін відкрито заявляв про необхідність збереження «єдиної і неділимої Росії» та засуджував будь-які прояви українського сепаратизму як результат німецького впливу та зради.

Цей текст є прикладом постімперського дискурсу, який намагається відновити стару гегемонію через дискредитацію субальтерного голосу. У дусі орієнталізму Саїда, українці постають у ньому як «незрілі», «ошукані», неспроможні до самостійного політичного існування. Відповідно, білогвардійський проєкт можна розглядати як спробу реставрації колоніального порядку – не лише військовим, а й дискурсивним шляхом.

Аналіз цього звернення у світлі критичної теорії засвідчує продовження імперського мислення навіть у антибільшовицькому таборі. Ідея української самостійності у білогвардійському баченні є не просто неприйнятною – вона прирівнюється до державної зради. Отже, білогвардійська модель репродукує той самий колоніальний порядок, від якого українці намагалися звільнитися.

19 липня 2021 року В. Путін опублікував статтю «Про історичну єдність росіян та українців», яка стала квінтесенцією сучасного російського імперського дискурсу [14]. У ній українці заперечуються як окремий народ, а історія України зводиться до похідної від історії Росії. Путін повторює тези, типові для колоніального мислення: заперечення суб'єктності, делегітимізація української державності, твердження про «штучність» української ідентичності.

Цей текст можна вважати маніфестом сучасного неоімперіалізму, спрямованим на легітимацію агресії проти України. Він поєднує риторику ностальгії за імперією з інструментами інформаційної війни. Путін використовує псевдоісторичні аргу-

менти для обґрунтування територіальних претензій, водночас ігноруючи право українського народу на самовизначення.

У світлі деколоніальної критики цей документ демонструє, що колоніальність як система не зникає з кінцем імперії, а трансформується в інші форми – у нашому випадку, в гібридну війну, яка поєднує фізичне насильство з інформаційним і культурним. Стаття Путіна є не лише ідеологічним виправданням війни, але й спробою відновити епістемологічну гегемонію Росії на пострадянському просторі [15].

Після Другої світової війни, в умовах холодної війни, у провідних університетах США, Канади та Західної Європи активно розвивалася русистика (Slavic Studies, Russian Studies), що здебільшого ототожнювала «Східну Європу» з Росією [16]. У цьому процесі імперський погляд був не лише політичним, а й академічним. Україна в межах радянської чи навіть царської парадигми трактувалася як регіональна особливість «російської цивілізації», не як окремий суб'єкт історії. Це дозволяло Москві залишатися єдиним речником усієї «Східної Європи» на академічному рівні.

Університети розбудовували кафедри русистики, де досліджували Достоевського, Толстого, Чайковського, Леніна – але не Шевченка, Франка чи Лесю Українку. Отже, навіть у ліберальному західному академічному середовищі відтворювалися колоніальні структури знання: Україна була або забутою, або зведеною до «місцевої варіації» Росії.

Значну роль у цьому відіграла радянська академічна дипломатія, яка формувала образ «єдиної радянської культури», зосередженої в Москві. Українські емігрантські дослідницькі центри, як-от Гарвардський український науковий інститут, були довгий час маргіналізовані, а українська проблематика вважалася другорядною.

Тільки з розпадом СРСР у 1991 році почалося поступове, хоча й повільне, визнання україністики як окремої академічної дисципліни. Проте навіть після Революції Гідності 2014 року й повномасштабного вторгнення РФ у 2022-му, у багатьох західних медіа й академічних колах усе ще трапляються заяви на зразок

«це внутрішньоросійський конфлікт» або «Росія і Україна – один народ». Такі твердження демонструють глибоке вкорінення колоніального способу мислення, що знецінює досвід колонізованих народів.

Отже, боротьба за академічне визнання України є частиною ширшого деколоніального процесу. Зміна академічних структур, створення програм україністики, перегляд канонів гуманітарного знання – усе це є складовими інтелектуального фронту визвольного руху.

Колоніальне підпорядкування України мало не лише культурний, політичний або економічний вимір, а і правовий. Імперська влада послідовно позбавляла українців інституційної суб'єктності, знищуючи їхні правові системи, автономні адміністрації та традиційні форми самоврядування. Скасування Гетьманщини, знищення магдебурзького права, уніфікація законодавства під імперські кодекси – все це позбавляло українців можливості бути джерелом власного права. Водночас визвольний рух, починаючи з УНР, послідовно проголошував відновлення державного суверенітету, юридичної незалежності, конституційного ладу. Сучасна українська держава, з міжнародно визнаними кордонами, є результатом багатовікової боротьби за право на самовизначення, передбачене міжнародним правом.

У зазначеному аспекті крапку у будь-яких спекуляціях щодо наявності «природного» зв'язку України з «братськими народами» ставить Закон України «Про декларування законодавства України» від 21 квітня 2022 року № 2215-IX [17]. Так зване «вичищення від радянщини» має звісно ж суттєве ідеологічне значення, проте важливим є ще такий момент: указом законом скасовано низку й міжнародних договорів, у яких однією зі сторін виступала Українська радянська соціалістична республіка. Це є важливим офіційним свідченням відсутності стійкого правового зв'язку сучасної незалежної, суверенної держави України з УРСР, значущою віхою на шляху становлення справді самостійної держави.

Російська агресія 2014 та 2022 років, з погляду сучасного права, є порушенням низки міжнародних норм, включно із принципами Статуту ООН. Масштаб

і характер правопорушень, які вчиняються збройними силами Росії під час широкомасштабного військового вторгнення, є викликом не тільки для системи національного, а й міжнародного кримінального правосуддя. Внаслідок звернення понад 40 країн і на підставі заяви про ад-гос визнання юрисдикції, Офіс Прокурора Міжнародного кримінального суду (МКС) розпочав безпрецедентне за кількісним залученням персоналу розслідування [18]. Проте МКС не має юрисдикції притягувати до відповідальності за вчинення злочину агресії громадян держав, які не є учасниками Римського статуту, але саме вчинення цього злочину з боку найвищого політичного та військового керівництва Росії варто розглядати як найголовнішу причину подальшого вчинення воєнних й інших міжнародних злочинів збройними силами Росії на території України щодо яких МКС усе ж має юрисдикцію. Отже, існує нагальна необхідність створення принципово нового міжнародного кримінального механізму притягнення до відповідальності за вчинення злочину агресії проти України, що дозволить швидко й ефективно притягнути визначене коло осіб до відповідальності за злочин агресії.

Аналіз українського визвольного руху через призму критичної теорії дозволяє побачити тяглість колоніального мислення від царської Росії через білогвардійців до сучасного неоімперіалізму РФ. Історичні джерела, як-от звернення Денікіна чи стаття Путіна, демонструють спадковість риторики заперечення української суб'єктності. Вони є не просто текстами, а дієвими інструментами колоніального насильства.

Так само й західна академічна практика домінування русистики та відсутності україністики тривалий час сприяла відтворенню імперського бачення Східної Європи. Сьогодні це потребує радикального перегляду, деколонізації освітніх програм і включення українського голосу у глобальний науковий дискурс.

Право та постколоніальна критична теорія поєднуються через аналіз того, як правові системи відтворюють і легітимізують колоніальні структури влади та нерівності.

Переосмислення цих дискурсів у світлі критичних студій відкриває нові можливості

для розуміння глибинних причин російсько-українського конфлікту й окреслює перспективи подальшої деколонізації гуманітарного

знання в Україні й у світі. Висновки цієї статті можуть бути основою для ревізії академічної традиції, де досі присутні тіні імперії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Quijano A. Coloniality of Power and Eurocentrism in Latin America. *International Sociology*. 2000. № 15(2). P. 215–232. <https://doi.org/10.1177/0268580900015002005>.
2. Новак А. Як поставала «імперія зла»? Досвід Центрально-Східної Європи / пер. з пол. М. Яковини. Київ : Дух і Літера, 2021. 352 с. (Серія «Іст. б-ка Пол. Ін-ту»).
3. Саїд Е. Орієнталізм / пер. з англ. В. Шовкун. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 511 с.
4. Spivak G. C. Can the Subaltern Speak? In C. Nelson, & L. Grossberg (Eds.), *Marxism and the Interpretation of Culture*. Urbana/Chicago: University of Illinois Press, 1988.
5. Bhabha H. K. *The Location of Culture*. London : Routledge, 1994.
6. Mignolo W. D. *The Idea of Latin America*. Malden, MA : Blackwell, 2005. 198 p.
7. Лашко Є. Є., Васечко Л. О., Уманська А. О. Матеріали про політичні злочини часів гетьманщини як джерело інформації про рівень правової культури суспільства. Український конституціоналізм : історія становлення та перспективи розвитку : монографія / за ред. В. Л. Скрипника. МОН України, Кременчуц. нац. ун-т ім. Михайла Остроградського. Харків : Право, 2023 С. 31–63. URL: <https://doi.org/10.31359/9789669985255.2>.
8. Грицак Я. Й. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ : Генеза, 1996. 360 с.
9. Патриляк Іван. Визвольна боротьба ОУН й УПА (1939–1960 рр.) : Монографія. Київ : ВД АДЕФ-Україна, 2020. 712 с. + 64 с. іл.
10. Мамонтов І. О. ОУН і УПА у правовому полі. Київ : Норма права, 2023. 272 с.
11. Мокрик Р. Бунт проти імперії : українські шістдесятники. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2024, вид. 7-ме. 416 с.
12. Зінченко О. Як українці зруйнували імперію зла. Харків : Віват, 2024. 560 с. (Серія «Історія та політика»).
13. Обращение Деникина к населению Малороссии. Таганрог, 1919. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/Обращение_Деникина_к_населению_Малороссии (дата звернення: 05.05.2025).
14. Стаття Володимира Путіна «Про історичну єдність росіян та українців». Москва, 2021. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66182> (дата звернення: 05.05.2025).
15. Васечко Л. О., Лашко Є. Є. Історико-правові студії російської пропаганди на прикладі статті «Про історичну єдність росіян та українців». *Scientific principles of knowledge development in the field of modern jurisprudence in the light of military aggression by the RF : collective monograph*. Bratislava : Institute of professional development, 2022. P. 40–67.
16. Снайдер Т. Шлях до несвободи: Росія, Європа, Америка / пер. з англ. Г. Герасим. Львів : Човен, 2020. 392 с.
17. Про дерадянізацію законодавства України : Закон України від 21.04.2022 р. № 2215-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20> (дата звернення: 05.05.2025).
18. Situation in Ukraine. International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine> (дата звернення: 05.05.2025).

REFERENCES:

1. Quijano, A. (2000). Coloniality of Power and Eurocentrism in Latin America. *International Sociology*, 15(2), 215–232. <https://doi.org/10.1177/0268580900015002005>.
2. Novak, A. (2021). *Yak postavala «imperiiia zla»? Dosvid Tsentralno-Skhidnoi Yevropy* [How did the «evil empire» rise? The experience of Central and Eastern Europe]. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
3. Saïd, E. (2001). *Oriientalizm* [Orientalism]. Kyiv: Solomiya Pavlychko's publishing house «Osnovy» [in Ukrainian].

4. Spivak, G. C. (1988). Can the subaltern speak? In C. Nelson & L. Grossberg (Eds.), *Marxism and the interpretation of culture*. Urbana/Chicago: University of Illinois Press.
5. Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. London: Routledge.
6. Mignolo, W. D. (2005). *The idea of Latin America*. Malden, MA: Blackwell.
7. Lashko, Y., Vasechko, L., & Umanska, A. (2023). Materialy pro politychni zlochyyny chasiv hetmanshchyny yak dzherelo informatsii pro riven pravovoi kultury suspilstva [Materials on political crimes of the Hetmanate as a source of information on the level of legal culture of society]. In *Ukrainian Constitutionalism: History of Formation and Prospects for Development*. Kharkiv: Pravo, 31–63. <https://doi.org/10.31359/9789669985255.2>.
8. Hrytsak, Y. (1996). *Narysy istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX–XX st.* [Outline of the History of Ukraine: Formation of the Modern Ukrainian Nation in the XIX–XX]. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
9. Patryliak, I. (2020). *Vyzvolna borotba OUN y UPA (1939–1960 rr.)* [The liberation fight of the OUN and UPA (1939–1960)]. Kyiv: PH ADEF-Ukraine [in Ukrainian].
10. Mamontov, I. (2023). *OUN i UPA u pravovomu poli* [OUN and UPA in the legal field]. Kyiv: Norma prava [in Ukrainian].
11. Mokryk, R. (2024). *Bunt proty imperii: ukrainski shistdesiatnyky* [Rebellion against Empire: Ukrainian Sixties]. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA [in Ukrainian].
12. Zinchenko, O. (2024). *Yak ukraintsi zruinuvaly imperiiu zla* [How Ukrainians destroyed the evil empire]. Kharkiv: Vivat [in Ukrainian].
13. Denikin, A. (1919). Denikin's address to the population of Malorossiia. https://ru.wikisource.org/wiki/Обращение_Деникина_к_населению_Малороссии [in Russian].
14. Putin, V. (2021). On the Historical Unity of Russians and Ukrainians. <http://kremlin.ru/events/president/news/66182> [in Ukrainian].
15. Vasechko, L., & Lashko, Y. (2022). *Istoryko-pravovi studii rosiiskoi propahandy na prykladi statti «Pro istorychnu yednist rosiian ta ukraintsiiv»* [Historical and legal studies of Russian propaganda on the example of the article «On the historical unity of Russians and Ukrainians»]. In *Scientific principles of knowledge development in the field of modern jurisprudence in the light of military aggression by the RF*. Bratislava: Institute of Professional Development, 40–67.
16. Snyder, T. (2020). *Shliakh do nesvobody: Rosiia, Yevropa, Ameryka* [The road to unfreedom: Russia, Europe, America]. Lviv: Choven [in Ukrainian].
17. Supreme Council of Ukraine. (2022). On the de-Sovietization of Ukrainian legislation: Law of Ukraine on April 21, 2022 2215-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20> [in Ukrainian].
18. International Criminal Court. (n.d.). Situation in Ukraine. Retrieved from <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine>.